

MAGYAR CSAPATNEMEK

A TIZENÖTÉVES TÖRÖK HÁBORÚ IDEJÉN.

1593—1608.

IRTA:

SZENTIRMAI IMRE.

ESZTERGOM
BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA
1909.

A háború előzményei.

A tizenhatodik században Európa nyugatán az új vallások küzdelme az orthodoxismussal, a spanyol hatalomnak Francia-Angolország s az olasz államok függetlensége ellen vívott harcai foglalkoztatják a kedélyeket. Keleten ezekhez még a középkortól örökölt ozmán veszedelem járul. Mióta Közép-Európának újkorát a magyar hatalom letörésével nyitotta meg a török, főkép, mióta 1541-ben a magyar egységet is megszüntette, azóta, már saját érdekükben is, a Habsburgok voltak azok, akik világhatalmukkal, örökös tartományaik erejével, néha német birodalmi segéllyel is, jól-rosszul útját állották a hódítónak.

De a török elleni harcokban nevezetes szerepet vitt Magyarország is, a megtépett, három felé osztott Magyarország, amely faji szívósságával, szerencsés meggyerendszerével, erős nemzeti érzésével nagy nyomorúságában is fenn tudta magát tartani.

Mikor Sayous a XVI. század utolsó, és a XVII-nek első éveiről, mint Ausztria és a porta, a jezsuita és mozlim közt folyó dráma idejéről beszél, kifelejtí a kettő közül a harmadikat, a malomkövek közül a magot: a magyarságot. Pedig nemzeti, vallási érdekeivel és sérelmeivel, a Bocskay fölkelésben ép ez időtájt föltámadt öntudatával, hazafias lelkesedésével, szenvedéseiben kitartásával nevezetes, világtörténelmi szerepet játszott a magyar.

Ismeretes az a nagyok és alacsonyok közt elterjedt korrupció, visszavonás, vagy részvétlenség a közügyekben, önző, elfajult, elkényesedett életmód a magánéletben — ami a mohácsi veszedelem utáni években jellemezte a magyart. Ismeretes a zsibbadtság, a kapkodás, a pártoskodás, a kicsinyhitűség, a birtok-éhség az ellenkirályok harcaiban. Mindezeknek

jobbra kellett fordulniok. A század sok bűnében részes Zrinyi már az önzetlenség mártírja lesz és dicső példát nyújt. Lassankint megváltoznak az emberek.

Végzetes körülmények összejátszása juttatta a nemzetet szomorú állapotába, de tagadhatatlanul nagy részök van benne az egyének bűnei és gyönyörűségeinek is. Ennek a megismerésére jutott a nemzet már az 1547-iki országgyűlésen. „Belátva bűneit, Istenhez tér és a vallásban keres bajainak közepette vigasztalást.” E szomorú korszakban, melyet az irodalomban a jeremiádok jellemeznek, igen megfelelt a sorscsapásoktól sújtottaknak a reformált vallás komor, de erkölcs-tisztító tana. És a vallás kezdett terjedni a szivekben és foglalkozni kezdettek vele az elmék. Hol a veszély, ott legközelebb az Isten. Nem csoda, ha az ellenségtől, jóbaráttól, némettől, töröktől, hajdútól, tatártól ezerféleképen gyötört, kinzott szegény magyar az Istenhez tért. Az egyik elvitte a fiát, a másik a leányát, a harmadik minden jószágát; még jó szerencse, ha őt magát is el nem hajtották.¹ De jóban-rosszban megmaradt mellette, segítette, vigasztalta, harcaiban bátorította: a hite. Bár a felekezetek gyűlöltek egymást, a haragvó Istent mindegyik a maga módján, de egyenlő hévvel, lángoló buzgalommal iparkodott kiengesztelni. Ebben az időben tűnnek föl ismét azok a szép jelenetek, amilyen például az, amint Pálffy Győr előtt térdén imádkozik vad hajdúival együtt, és csak aztán mennek a kapunak.² Vallás lelkesítette a magyart az egyik háborúban és — érzékennyé tevén vallási dolgokban — ez ösztökélte a másik háborúra. Ehhez vegyük még hozzá, hogy a hosszas határszéli harcokban megedzve, a viszontagságos élettől megkeményedve, a harcászatban, fegyvernemekben a haladó nyugattal lépést tartva, egyre erősült.

Amig azonban a magyar nemzeti szellemet a szerencsétlenség, a reformáció, a művelődés és hősi harcok fölébresztik, addig százados ellenségünk, a török, hanyatlani kezd.

¹ 1599-ben 17.000 embert vittek rabságba Istvánffy szer.

² Illésházy: Följegyzései. M. H. H. Sz. VII. 53. old.

Szulejmán utolsó nagy hadjárata óta igazi, nagy háború nem volt. Sziget eleste után Miksa csakhamar megkötötte a fegyverszünetet nyolc évre, s ezt Rudolf is több ízben megújította. A fegyverszünet elfogadásának a töröknél nagy okai vannak. A legmagasabb pont után rohamos, vagy lassú esés, de mindig lejtő, mindig esés szokott következni. A török birodalom Szelim alatt külső terjedelmének, II. Szulejmán alatt pedig katonai erejének és félelmetességének érte el tetőpontját. Ezután jöttek még fényes korszakok, de Szulejmán ideje nem ismétlődött meg soha többé.

A Szelim alatt óriásira nőtt török tengeri hatalom érezte meg először a nyugati keresztények erejét Lepantonál. A szárazföldi sereg Perzsiában vívott erőfogyasztó kétségbeesett harcokat az eretnek siiták ellen.¹ De a főbaj a főben volt. A táborban meghalt Szulejmán után a háremi nevelésben, palotaforradalmakban nem akadt hozzá méltó utód IV. Murádig. († 1623.) Tehetetlen uralkodóknak az alantasai mindenhatók. Így volt ez Stambulban is. Nagyravágyó vezérek váltották fel egymást, s a helytartók, amennyire csak lehetett, függetlenítették magukat. Ez a decentralizáció pedig nem kedvez a hódításoknak, mert azokra csak centralizált hatalom képes.

De a baj az alsóbb rétegekben is meg volt. A megszakításokkal közel 40 évig tartó perzsa harc elfogyasztotta a janicsárságot és kiirtotta a szipáhi lovainak könnyű és szívó fajtát. Mindakettő nevezetes csapás. A janicsárság kiskorától katonának nevelt, edzett, jól begyakorolt, félelmetes sereg volt, de az a hibája, ami minden zsoldos seregnek a régibb korban, t. i. elfogy, nagy időbe kerül, amíg újat nevelnek helyette. Itt a hiányt török nemzetiségűek befogadásával pótolták. Ezek meg is nőültek. A veteránok és újoncok közt állandó volt a viszály és terjedett a demoralizáció. A hűtlen pénzkezelés következtében a zsold nem járt oly pontosan, mint hajdanában. Innen aztán egyre-másra történnek az azelőtt oly ritka janicsárlázadások.

¹ Cum Persis diuturnum illis bellum fuit, in quo non Asiatici eorum exercitus, sed etiam Europaei caesi ad internecionem feruntur. B. Decsi Históriaja. M. H. H. II. 17. köt. 53. l.

Ilyen állapotok uralkodtak az aranszarvnál és a janicsárlaktanyákban, mikor Szinán nagyvezér kezdeményezésére kitört a 15 éves háború. Az öreg katona,¹ aki Perzsiában eredménytelenül harcolt, több ízben eltávolítva a kormánytól, mindannyiszor kikerülte a selyemzsinórt² és mindig újra kezébe vette a hatalmat. Úgy gondolva, hogy a demoralizált katonaság legjobb fenytője és egyszersmind mestere a háború, ahol a katona sarcot, zsákmányt, a vezér dicsőséget, az állam janicsáranyagot és újabb hódításokat szerez, — felszította a háborúnak ügyis izzó paraszát.

Ürügyet nem soká kellett keresnie. Itt Magyarországon a végvárakból innen és túl folyton farkasszemet nézett a két ellenséges had. A határ pedig ugyancsak terjedelmes és a folytonos csatangolások, beütések következtében ingatag, változó is volt. Több, mint 1000 km.-nyi vonal választotta el a hatalmas szultán birodalmát a magyar király és az erdélyi fejedelem országrészeitől. Mindkét fél határvonalait az u. n. végházak jelölték. Ezek szolgáltak védelmül a lakosságnak a pusztító, portyázó becsapások ellen s a béke a háborútól csak abban különbözött, hogy ezeket a véghelyeket ágyúval ostromolni nem volt szabad.³ Sziget elfoglalása után a végvárak úgy nagyjában megmaradtak birtokosaiknál. Így a horvát végeket Modrus, Bihács, Sziszek, Kapronca, Légrad védték. Dél-Dunántúl leghatalmasabb királyi vára Kanizsa. Innen a Balaton déli partjain húzódott a határ addig, ahol Veszprém, Palota, Tata őrizték a fehérvári, budai basák betörései ellen. Dunán innen egész sor kisebb végvár, Palánk, Fülek, Nógrád, Szécsény, Hollókő, Buják, Hajnácskő, Putnok stb. mellett két hatalmas várunk volt: Újvár és Kassa. Itt érintkezik a királyi Magyarország Erdéllyel, amelynek Rudolffhoz pártolása idején Várad, Sarkad, Lippa, Lugos stb. szolgáltak védelmül a török ellen.

A háborút megelőzőt időben, a drinápolyi béke szomorú harmadfél évtizedében különösen Szlavónia szenvedett

¹ Octogenarius iam senex . . . B. Decsi i. m. 21. l.

² Versutissimus senex. B. Decsi. i. m. 230. l.

³ Inter condiciones foederis et haec fuit, ne liceret tormentis bellicis arces, urbesque oppugnare. B. Decsi. i. m. 11. l.

sokat a fegyveres béke miatt, úgy, hogy az 1590. évi zágrábi gyűlés ezt a kétségbeesett végzést hozta: „A szlavóniai rendek, mielőtt a török hatalom alá jutnának, vagy hazájukból kívándorolni kényszerülnének, végső veszedelmükben, fennmaradásuk biztosítására oly eszközökhöz fognak nyúlni, melyet soruk és a szükség legalkalmasabbaknak és leghasznosabbaknak fog mutatni.”

A boszniai és pécsi basák ugyanis foglalkoztatni akarván katonáikat, harács és préda kedvéért be-beütöttek Szlavóniába, égettek, perzselték, az embereket ezerszámra hajtották el és nem egyszer összeütköztek a bán, vagy valamely más úr csapataival.¹ Az is megtörtént, hogy várat ostromoltak. A Szinán által keresett ürügy épen az egyik vár ostrománál szenvedett nagy török vereség volt. Sziszeknél történt t. i. hogy Hasszán boszniai basa 25.000 emberével Erdődy és Eggenberg seregétől felkoncoltatott. Igazi csata volt ez, ágyúkkal és teljes hadi felszereléssel.² Ez nyitja meg annak a számtalan apróbb-nagyobb csatának, ostromnak a sorát, melyeket együttevén a 15 éves háborúnak szoktunk nevezni.

Ez a háború mutatta meg, hogy félszázados szétdaraboltság alatt is megőrizte a nemzet eredeti hadivirtusát és hogy az előbbi századok szervezete, beosztása hiányzott, azt nem a hadiképesség eltűnése, hanem csak a kedvezőtlen események nyomasztó ereje okozta. Megmutatta továbbá, hogy a magyar elem, ha nem is mint szerves hadsereg, de mint különböző csapatnemek szerint itt is, ott is harcoló katonaság nevezetes szerepet játszott és minden egyes alkalommal megfelelt legalább is úgy, mint a területünkön küzdő idegen harcosok.

A tizenötéves török háborúban a magyarok nemcsak vitézséggel, de jelentékeny számukkal is kitűntek. A háború véres színjátékához a szereplőket, az emberanyagot részben az insurrectio szolgáltatta. Ezt az országgyűlések időről-időre, úgy szólván évről-évre megállapították.

¹ B. Decsi. i. m. 12. l.

² Sunt etiam tormenta sex maxima hostibus adempta . . . B. Decsi. i. m. 16. l.

Ilyen volt a részleges, meg az általános személyes fölkelés, azután a portális katonaság. A nemesség személyenkint törvényeink szerint csak veszély idején, akkor is csak a király személyes vezetése alatt tartozik felülni. Ezt ajánlják fel a status et ordines 1539 óta 1542, 43, 45, 52, 53, 55, 56-ban stb. nagyon sokszor. A mi korunkban ismét rákerül a sor. Mikor a háború nagyobb mértékben kezd dűlni, Esztergom eiső ostroma után, 1595-ben, majd aztán a szultán jövetele hírére 1596-ban, 1597, 98, 99-ben. És, hogy komolyan vették ezt a rendek, abból is kitűnik, hogy 1595-ben hosszú cikkeket statuáltak az általános fölkelés mikénti berendezésére, adókra, s azok beszédésére vonatkozólag. De a király nem hajlandó hadainak személyes vezetésére s így az általános nemzeti fölkelés abbamaradt, bár 1601-ben már főherceg vezetésével is felültek volna a rendek.

A részleges, particularis fölkelés azonban többször előfordult. Ennek a kimondására nem volt szükség az országgyűlésre, a veszélyeztetett megyék összegyűltek és határozataik szerint nemességük fölült. 1593-ban Teuffenbach kassai kapitány tartott ilyen részleges gyűlést, Esztergom 1594-iki ostrománál pedig Mátyás főherceg. Itt a fölkelés vezetői, Zrinyi György és Pálffy Miklós, oly ügyesen és erélyesen jártak el, hogy 20.000 főnyi felkészült nemességet vittek a főherceg táborába.¹ Ilyen részleges fölkelés volt 1596-ban Vas megyéé, amely a Pápa elfoglalásával közeli fenyegető veszély elkerülésére fegyverbe állított a Rába mentén minden tizedik porta után egy katonát, meg azután Zrinyi György és Batthyányi bandériumait.²

Az egytelkes és armalis nemességet nem lehetett kényszeríteni a fölkelésre,³ ezért mondja például Vas megye egyik statútuma:⁴ „megigérték, hogy önkényt táborba mennek.”

¹ Illésházy id. m. 11. oldal.

² Kolosvári-Óvári: Törvényhatósági jogszabályok gyűjteménye V. k. I. fele 50. old.

³ Corp. Jur. 1595. 5. és 6. §§.

⁴ Kolosvári-Óvári id. m. V. k. I. fele 63. old. 1597.

Az alkalmatlanok helyettest küldtek; még az özvegyek is, kik birtokban ültek.¹

A fölkelésen kívül másfajta katonaság is volt hazánkban; pl.: a főurak zsoldosai. A csekélyszámú főnemes, akinek még vára, vagy nagyobb birtoka volt, kénytelen volt javai védelmére nagyobb számú katonaságot tartani. Zsoldost pedig könnyen kaphattak. A birtokaikról kiűzött nemesek, a hódoltságból elszökött, vagy egyébként uratlanná lett jobbágyok, a halálbüntetéstől félő szabadhajdúk szíves örömet szegődtek hadimunkába, hol ide, hol oda. Ilyen zsoldosokat tartottak Zrinyi György, Nádasdy Ferenc, Erdődy bán, Pálffy Miklós, a Homonnayak stb.

Hogy Erdélyben hogy ment a sereg összeállítása, arról érdekesen ír Szamosközy. Zsigmond Opuliából visszatérván, fegyverbeszólítja — kivétel és immunitás nélkül — az egész nemességet, a népből pedig falunkint és városunkint minden tizediket, aki fegyverfogható. Még a szász városoktól is többet követelt a szokottnál; és az így összeszedett 16 ezer embert vitte a Maroshoz Déva mellé Mehemed pasa ellen.²

Itten pedig még nincsen szó a székelységről, amely más alkalommal minden tekintetben a legkiválóbb elemet képviselte az erdélyi seregekben.

A szintén szép számú hajdúságról itten csak annyit, hogy a gyászos közállapotok tömérdek családot tettek földönfutóvá, tömérdek férfit családtagtalanná és nagyon sok tönkrement existencia kapott a zsold, mint utolsó megélhetési eszköz után.

Bocskay haderejének csírája minden bizonnyal az előbb említett főuri zsold-csapat volt, néhány száz fegyveres, akiket Szent-Jobb, Kereki stb. várai védelmére eltartott. Hajdúinak rokonai összeköttetései,³ saját kincsei, meg ügyének népszerű

¹ Kolosvári stb. V. k. Szatmári 1601-iki statutum: Viduae item possessionatae loco et vico personarum suarum bene instructos milites mittant.

² Szamosközy Rerun. Transylv. Pentas V. Lib. III. Mon. H. H. 152. l.

³ Szamosközy tört. maradv. M. H. H. 30. k. 246. oldal.

volta megszerezte neki a királyi zsoldban levő hajdúságot, Szilassi, Lippai, Németi katonáit és ezek képezték a Bocskay-hadak magvát az egész fölkelés ideje alatt. A szerencsi gyűlésen (1605) a nemesség általános fölkelést szavazott meg az ügy védelmére, sőt diadalmas előnyomulásokban a megyék részleges fölkelése is segítette őket, úgy, hogy katonában nem volt hiány. Németi Gergely írja Rédeynek:¹ „Népem elég vagyon, hála Istennek, mind lovasom, gyalogom; Sopron és Vas gyűléseket hívtak egybe, fel is vötték az vármegyéket mind füstönkint, és mellénk állottak.“ Bocskay leveléből² tudjuk, hogy mikor Rácz leverése után kijött Erdélyből, a székelység és a „fizetett magyarság“ jön vele, s a magyarországi rendek két helyen is gyülekeztek fegyveresen: Szerencsen és Szikszón.

De a hadakozáshoz pénz is kellett. A szerencsi gyűlésen nemcsak fölkelést, hanem rendes hadiadót is szavaztak meg. Itt a török háború hadiadóját tartották szem előtt, úgy a kivetés módjában, mint a pénzmennyiség tekintetében. 1593 óta mint a kiállítandó katonaság száma, úgy változott időnkint az adó is. A háború kitörésekor az általános kivetés portánkint 3 magyar forintra szólt, míg a nagy török inváziótól való félelem miatt 1595 és 96-ban aránytalanul felszökkent az adó, úgy, hogy az első évben 15 frt., a másodikban 9 frt.,³ katonatartásra pedig újabb 9 frt. volt a kapuadó. Ezután egy kis rendet hoztak be az adózásba, amennyiben házhelyenkint a nemes 50 dénárt fizetett (subsídium), míg a jobbágy vagy 100 dénárral, (1 frt.),⁴ vagy 150 dénárral róttá le tartozását a hazának.⁵ A szerencsi gyűlés Bocskaynak 200 dénárt (2 frt.-ot) szavazott meg minden füsttől, míg ellenben az 1605-iki, Pozsonyba hívott, országgyűlés, melynek a Bocskay ellen állítandó katonaság és a szükséges adó megszavazása lett volna a teendője, a megjelentek csekély száma miatt eredménytelenül oszlott szét.

¹ Illésházy és mások levelei. T. T. 1878. 823. oldaltól kezdve.

² Bocskay leveles könyve 1605-ből. T. T.

³ Corp. Jur. és Illésházy id. műve. 29. old.

⁴ Corp. Jur. 1600. 1601.

⁵ Corp. Jur. 1599, 1602, 03, 04.

De nemcsak így, általánosságban vetették ki az adót, hanem tekintetbe vették a kivételeket, a speciálításokat is, a városokat, a papokat, zsidókat, török behódoltakat, akikről mind külön határoztak; voltak azután az adózásnak különös nemei is, amelyekről meg kell emlékeznünk.

A városok taksájuk szerint fizettek, így Bocskay alatt Kassának 6000 frt. volt a taksája. Az 1596, 98, 99-iki törvények szerint a papok, kereskedők, egyhelyes nemesek „*facultatum ratione*” adóznak és ezt a Comes végzi. A zsidókról is többször megemlékeznek törvényeink, így például 1593-ban megállapítják, hogy a zsidó fejenként 20 dénárt fizessen, az anabaptista 12-öt. A török hódoltságban lakóknak „*more solito*” csak a felét kell fizetniök. A XVII. század első éveiben a sanyargatott Szlavónia is csak annyit adózik, pedig 1599-ben még 125 dénár volt a „*dicája*”; de azt minden alkalommal megmondják, hogy Szlavónia adója saját hasznára fordíttassék. Ugyanez áll Kraszna, Máramaros és Biharról is.

Eddig a pénzbeli adó. Amint látjuk, nincs kivétel, adózik mindenki, senkit sem óv meg politikai, társadalmi helyzete, még a nemest sem. Igaz ugyan, hogy a nemesség ezt nem veszi adónak, sőt minden esetben, minden idevágó törvényben élénken tiltakozik ellene. Az ő fizettsége csak subsidium, amit önként ad, épen azért nem is a kamara szedi be tőle, hanem külön kiszemelt férfiaknak, saját kebeléből választott előkelőknek adja át az 50 dénárokat. (1600-ban például a vice-comes útján Joó János személynöknek, Felső-Magyarországban pedig Bornemissza Györgynek adták.)¹

Van az ezenkori hadiadónak két különös neme is. Egyik a jobbágyoknak vármunkára való felhasználása. Mint sok mással, ezzel is nagy visszaélések történtek, úgy, hogy az országgyűléseknek kellett a vármunkát szabályozni. Megszabták több ízben,² hogy a jobbágyok évenként 6 napi vármunkára kötelesek. A vármunkát azonban pénzben is meg lehetett

¹ Corp. Jur. 1600. 3. §.

² Corp. Jur. 1598. 1599. 1600. 1601. 1602. Megyék is kiszabhatták. (Vas 1597, Győr 1609.) Lásd Kolosvári stb. V. k. 1 fele 60—95. oldal.

váltani, így 1566-ban a jobbágyos nemes 50 pénzt, az egy házhelyes 25-öt fizetett várépítésre. Várad építésénél (1571) nem volt fölmentés, ide minden kapu egy szekér kővel tartozott.

Volt egy régi, még 1563-ból való törvény, mely szerint azok a távollakó jobbágyok, akik nem jöhetnek el, fizessenek annyit, amennyiért helyettük más dolgozik. Most azonban az volt a baj, hogy elhurcolták a jobbágyokat messze földre, dolgoztattak velük nem vármunkát is és sokféleképpen sanyargatták őket. A rendellenességeket úgy kívánták a rendek megszüntetni, hogy az egyes végházaknak megszabták a megyéket, ahonnan a jobbágyok munkáját felhasználhatják.¹ Panaszok azonban később is voltak. (1603.)

A hadiadó másik, különös neme a városokra nehezült. 1594-ben² azt mondják a rendek, hogy régi konstitúciók szerint az ágyúkat és más hadiszereket a szabad városok szállítsák, szükség esetén barmaikkal a többi alattvalók is. Így például Bocskay,³ felhasználva a szerencsi gyűlés határozatát, ráír a kassaiakra, hogy annyi ökröt és lovat adjanak az ágyúk, tarackok, por és golyóbis szállítására, „amennyit Segne (Senyei?) Miklós uram kívánni fog. Secus non fecerint.“ A sok katonajárás, sok dúlás azonban annyira elszegényítette a városokat is, hogy 1601 óta panasz panaszt ér, hogy nincs igavonó barom; hiába tiltják meg, hogy Erdélybe ne vigyék a marhát és hogy a kapitányok saját használatukra ne fogják, az idegennek nem lehet parancsolni. A gabona és hadiszerek szállítása már évek óta úgy megy, hogy folyton panaszkodnak, hanem azért, amit lehet, mondják, majd megteszik. A jóakarát megvolt, az tagadhatatlan.

1598-ban az adó és katona állítás végett fölvtették a király részén levő megyéket; az eredményt nem tudjuk pontosan, Szamosközy szerint⁴ a Bocskay pártján levő részek

¹ Corp. Jur. 1567. 1578. 1602.

² Corp. Jur. 1595, 50. §., de 1599. 1600. 1605-ben és Szerencsen is. Néha megyék is. Lásd Kolosvári stb. V. k. 1 fele 52. oldal.

³ Bocskai levelei Kassához. T. T. 1904/5.

⁴ Szamosközy id. műve. M. H. H. 30. k. 246. oldal.

35.000 portára mentek. Ebből láthatjuk, hogy országgyűléseink megajánlásai nem voltak kicsinyes dolgok és úgy az adó, mint a katona mennyisége elég szép számot adott. Ez utóbbira mondják a velencei követek,¹ hogy Magyarországon olyan könnyű volt katonát kapni, mint Csehországban pénzt találni.

Ami azonban az adót illeti, Rudolfnak nem volt jókarban a pénzügye. Tartományainak jövedelme sohasem érte el a kiadásokat. És bár a külföldtől tetemes segílyt kapott,² a hűtlen és ügyetlen kezelés következtében mégis megvolt az a nagy baja, hogy a katonák zsoldját nem tudta pontosan fizetni.

Bármint volt is, a kipusztított magyarság sokat áldozott és ha az egykorú haditudósításokat olvassuk, az idegen katonaság mellett mindig tekintélyes számban találjuk a magyarokat is. Így 1592-ben a Komárom alatt gyülekező 40.000-nyi keresztény seregben 18.000 volt a magyar. 1594-ben az északdunántúli megyék egyedül 20.000 fölkelő nemesrel jelentek meg. Valahány nagyobb vállalat volt, ott a magyarok is jelentékeny módon szerepeltek. Az 1598-iki merész vállalkozásokban Pálffy és a magyar urak úgyszólván tisztára a maguk népével vitézkedtek. Még a győri vegyes népű kísérletnél is 5000 katona között 2000 magyar harcolt.

Bocskay embereinek sem kicsiny a száma, hiszen Illésházy³ azt írja, hogy az alkudozások idején csupán Nagy-Szombat körül 10.000 főre ment a hajdúság száma.

Emberünk tehát volt, csak az a kérdés, milyen principiumok szerint tagolódott ez a szépszájú emberanyag.

Egész haderőnk beosztása fölött egy elv uralkodott. Hadi szervezetünk védelemre szolgált. Honvédelmünk legfontosabb tényezői végváraink voltak, ezeket kellett megerősíteni,

¹ Wertheimer. Századok 1875. 661. oldal.

² Milleniumi Magyar Nemzet Története. Acsády. V. k. A spanyol király évi 100.000, két ízben 300.000, a pápa egyszer 40.000, másszor 80.000, majd 50.000 aranyat adott.

³ Illésházy id. műve. M. H. Sz. VII. 111. oldal.

katonával megrakni, ezeknek a földrajzi csoportosítása alkotta a had-kerületeket és ezeknek nagysága szerint osztották föl a sereget kisebb-nagyobb csapatokra, ezekben a végházakban katonáskodtak annyian, amennyit kapitányuk a zsolddal, vagy — sajnos — a vidék fölprédálásával el tudott tartani.

Eszterházy nádor a XVII. század közepén, az első évek állapotára emlékezve készítette *Opinioját* a magyar honvédelemről és ebben elénk tárja a végvárak csoportosítását és így hadászatunk szervezetét.¹ Az ő előadásából tudjuk, hogy a királyi Magyarország a XVI. század végén és a XVII. század elején hat főkapitányságra oszlott, u. m.: a kassai, az érsekújvári, a győri, a kanizsa-környéki, a szlavóniai és tengerpartmelléki és végül a báni főkapitányságra. Ezeknek a vezetői (*Supremi Regni Capitanei*) a haditanács és a *Generalis Bellidux* után a legfőbb katonai parancsnokok voltak.

Az *Opinio* azt mondja, hogy ezen főkapitányságok alatt a „régi idők mértéke szerint”² Magyarország hadereje: 50,000 magyar és horvát és 150 német lovas.

47,000 „ „ 1280 „ gyalogos.

És ezek mind szét vannak osztva 88 végvárba. Legtöbb vár van a szlavón és tengerparti főkapitányságok területén: 24. De azért az ország felső végén van a robur, itt vannak a nagyobb és jelentősebb erősségek, Kassa, Érsekújvár stb. és ezeknek a kerületeknek, bár csak kilenc, illetve tizen-négy végházuk van, aránytalanul nagyobb az őrseregük: a kassai generalátusban 7500 fő (és még vagy 3000 hajdú), az újváriban 4200 ember. Leggyöngébb a Kanizsa környéke, ahol 17 kisebb vár van, mindössze 1000 lovas és 1200 gyalogos katonával. Ebből érthető, miért kéri kilencvenes éveink országgyűlései különösen ezeknek a váraknak istápolását.

A főkapitányságokra való felosztás egy félszázad fejlődése folytán alakult ki.³ 1547-ben kéri a rendek a királyt,

¹ Eszterházy: *Opinio*. Marczali M. T. K. K. 555—571. o.

² Eszterházy id. mű.

³ A katonai szempontokból való kerületekre osztás régi. Már Zsigmondnál is meg van.

hogy az ország védelmének könnyítése végett egy helyet két főkapitányságot kreáljon¹ t. i. hogy külön főkapitánya legyen Felső-Magyarországnak és külön Dunántúlnak. Az 1588.-i törvény már három főkapitányságról tesz említést,² mígnem hatra, a XVII. században pedig még többre emelkedik számuk.

De a főkapitányságokon kívül is van haderőnk (a rendes hadakat, nemesi fölkelést nem is számítva). Az egyik várőrség, és pedig Komárom váráé. „Comaromium per se est, quod a nullo Supremo Regni Capitaneo dependet, cuius causa ignoratur.”³ Függetlenségének okát Szentkláray abban találja,⁴ hogy kiválóképen vízi-vár és naszádosok főszékhelye lévén, nagyon különbözött egyéb erősségektől. Ebben Eszterházy szerint 100 magyar lovas, 200 gyalogos naszádos és ezeken kívül 200 német várőr állomásozott.

Strategiai szempontból összes haderőnk várőrségekre és síkföldön harcoló, (jobban mondva: nyílt téren) u. n. mezei hadakra oszlott. Hadainknak ez utóbbi része a nagyobb vállalatokra hazánkba jött idegen katonasággal együtt harcolta végig a nyílt csatákat és a török várak ostromait. Eszterházy ajánlja, hogy az urak zsoldosaiból és a megyék népéből a katonaság egy része „mint régen”⁵ (a XVI. sz. végén), veszély idején csatlakozzék a confinariusokhoz. Bizonyára megtörtént ez megfordítva is, hogy a kevésbbé veszélyeztetett várak őrsége csatlakozott a nyílt tábor magyar harcosaihoz és összefogva küzdöttek, mindenütt elől, annyi-val is inkább, mert az idegen vezérek, ismerve vakmerőségüket és nem kímélve a magyar vért, legtöbbször őket küldötték a legveszélyesebb pozíciókra.

A királyi hadakról szoltunkban lehetetlen meg nem említenünk Thurzó György főkapitánynak 1603.-i országgyűlési indítványát,⁶ mely bárcsak indítvány maradt, nagyfon-

¹ Corp. Jur. 1547. 19. és 20. §. §.

² Corp. Jur. 1588. 5. §.

³ Eszterházy: Opinio. M. T. K. K. 562. o.

⁴ Szentkláray: Dunai hajóhadak története.

⁵ Eszterházy: Opinio. id. mű.

⁶ H. K. VIII. k. Állandó hadsereg.

tosságú, jelentős és korát erősen meghaladó. Állandó magyar hadsereg fölállításáról szól. Leírván az akkori katonaság rossz álláspontját, azt mondja: „. . . ezekkel az okokkal és még sok mással, amit elhallgatok, kellene Őfelségét reávenni a katonáknak egész életre való befogadására és folytonosan való szolgálatban tartására.” A bécsi haditanács — valóban csodálatos — nem ellenkezett, sőt határozottan támogatta ezen indítványt, sőt Mátyás főherceg is mellette volt. A rendek azonban szegénységükre hivatkozva elejtették, és azt ajánlották a királynak, hogy inkább a végvárakban tartson nagyobb őrségeket. Olyan dolog volt ez, aminek elfogadása hasonlíthatatlanul lendített volna hazánk sorsán, elvetésének bűnét pedig csak nagyon kicsinyben menti a rendek hangoztatott szegénysége.

Ami Bocskay hadainak szervezetét illeti, az ő serege a dédelgetett és nagy számban zászlai alá gyűlt hajdúkon kívül a szerencsi gyűlés által megszavazott általános fölkelés, az ugyanott megállapított ezer főnyi testőrség, az erdélyi segéd-seregek, és a városoknak — taksájuk szerint kiállított gyaloghadosztályai szerint tagolódott.

Csapatnemek.

A nemesi fölkelés és a főúri bandériumok népét külön csapatnemnek nem vehetjük, ezeknek az elhagyásával tehát a lovassággal, mint ilyen, általában, azután az u. n. palotás seregekkel, majd a hajdúkkal, székelyekkel, naszádosokkal, a zsoldos gyalogcsapatokkal és végül a várőrségekkel fogunk foglalkozni:

A török harcmóddal s így a török elleni háborúkkal együtt jár a kémkedés, a portyázás, a zsákmány elhajtása, mindezekben az ellenség megakadályozása. Ezért aztán szükségyszerűleg kellett támadni a török szipahikhoz hasonló magyar könnyű lovasságnak, amely a csatában fölvegye velük a harcot, az üldözésnél előljárjon és gyors mozdulataival a seregnek mindenképen hasznára legyen. Könnyű volt és természetes ennek a keletkezése, mert a vértés, nehéz, páncélos lovasság úgy sem volt a magyar karakternek megfelelő és a rokonvér töröknek keleti harcmódorát annál szívesebben fölvevették, mert hiszen az az ősi magyar hadviseléssel teljesen megegyezett. „Ekkori huszárságunk Európa leghíresebb könnyű lovassága volt, amelyből az akkori világ legelső hadseregébe a spanyolok 1582-ben nagyobb tömeget akartak zsoldba felfogadni.”

A Bocskay korából fenmaradt hadirendtartás némi adatokat nyújt legalább az ő lovasságának alsóbbrendű beosztásáról. A lovashadnak az volt a regulája, hogy a kapitány alatt 500 lovasnál több nem szolgálhatott, a hadnagy alatt pedig 100-nál több. („S ezek számok és neveik rendszerint fölírva legyenek.”) A kapitányt a fejedelem választja, az pedig esküt tesz a fejedelemnek és tőle kap lovat és zászlót.¹

¹ Bocskay hadainak rendtartása. T. T. 1903. 476. oldal.

Szépszámú lovasaink nagyobbreszt szablyával és kopjával voltak fölfegyverkezve, ezenkívül pisztoly, puska (olyan karabély-féle), csákány vagy buzogány és hosszú, szűrő tör voltak gyakrabban használt fegyvereik.

Ami különben fegyverzetüket illeti, arról azt olvassuk Szamosközynél, hogy „Solet enim Ungaricus equitatus magna ex parte hastis, lanceisque prolongis armari. Et hastae . . . proinde ad manum confestim venit, cominusque gladiis et securibus pugnatur.“¹

Ilyenek szolgáltak Básta seregében is és Szamosközynél² olvassuk, mint vélekedett róluk és harcolásmódjukról ez a híres és hírhedt olasz. „Igen dicsérte a kopjás hatat, de azt mondta, hogy nem tud az magyar véle élni, és hogyha módját tudnája, nagy dolgokon mehetne által.“ Básta szerint ezek a kópjások hármás dandárban (vagy csatasorban?) következnek egymásután, és sorban elhajítják a kópjájukat. „Olyan dolog ez, mint az záporoső, ki az míg tart, sebesen es, de hamar elmúlik.“ A nagy szorosság, összezsúfoltság miatt nem tudnak szabadon mozogni és „a tizedik sem töri el kópjáját.“ Mindjárt tanácsot is ad, hogyan kellene javítani ezen a hibás eljáráson: csoportokra kéne osztani, 100-at egybe és több oldalról támadni az ellenségre.

Érdekes jelenség, hogy a kezdetben tisztán lándzsás, kopjás lovasságot, amelynek oly jellemző fegyvere volt a lándzsa, hogy sokszor csak lándzsát mondanak és lovast értenek rajt' pl. Istvánffy Győr ostrománál: „Pálffy 1000 magyar lándzsást, ugyanannyi gyalogost . . . vezetett“; vagy Szamosközy i. m. II. 195. l.: „Nioltz szaz magyar kopias volt“: ezt a kiváltképen szűrő fegyverű katonaságot a háború folyamán kezdik — külföldi mintára — lövőfegyverrel ellátni. Győr meglepésénél egy ilyen lovas ügyetlensége majdnem bajt okozott: quidam eques tormentulum aeneum incautius forte tractans casu explosisset.³

¹ Szamosközy i. m. I. 163 l.

² Szamosközy M. H. H. 30. IV. 1590.

³ Szamosközy i. m. II. 60. l. Istvánffy (Vidovich 894. old.) pedig így ír: Mire azonnal parancsot adott . . . hogy 2500 magyargyalog-

Különben, hogy a lándzsa sem volt utolsó fegyver, meglátszik Szamosközy mondásán, akinél azt találjuk, hogy a Székely Mózes legyőzésekor iszonyúan működtek a lándzsát, amelyekkel a sűrű tömegben egy dőféssel két-három embert is átszúrtak.¹

Említik a lovasok fegyverei között különösen az „acinaces”-nek nevezett görbe kardot is, amelylyel a közletről vitt harcban a magyarok nagyon kitűntek.²

Ami harcmódorukat, használhatóságukat illeti, arra nézve Baranyai Decsinél jobb jellemzést és összehasonlítást nem adhatunk. Ő ugyanis így ír: „Ungaris quidem, qui sunt omnes levioris armaturae, pernicioresque equis praediti, minus fore periculum, etiam si fortuna Martis eo se inclinaret, ut fuga utendum foret; sed Germanis, uti fuga sibi consulant, integrum nequaquam fore, propterea, quod et armorum pondere et equorum tarditate ad statariam magis pugnam, quam ad velitationes idonei sint.”³

A gyalogosok ezen időbeli legtipikusabb alakja a hajdúság. Nagy csoport ember, szervezet, összetartás nélkül, olyan férfiak, akiknek vagyontalanság, sorscsapások, elkövetett bűneik, vagy bárminő más körülmények folytán nagy okuk van, hogy elhagyva megszokott tanyájukat, félelmére az ellennek, átkául saját hazájuk népének, a félig haramia, félig katona kalandos életét folytassák.⁴ Sok ezer főre menő szegény legénység, eleinte félvad ember-csorda, később pedig a legszentebb eszményekért vívott harc főtenyezője.

Keletkezésök első csiráit talán a hadmunkára elszegődő

jával, kik már nagyrészt lovassággá alakítottak, de elhagyván a lándzsát puskával fegyverkezének . . .

¹ Szamosközy i. m. III. 213. l.

² Szamosközy i. m. II. 67. l.: „Ipsi ungari gladiis recurvis, quos acinaces vocant, ad ictum inferendum magis, quam ad confodiendum habilibus multum momenti ad victoriam attulerunt.”

³ B. Decsi. i. m. 266. l.

⁴ . . . Belli malis attriti quandoque agrestes, subinde et ipsi agri culturam studio belli gerendi commutant apertumque bellum et rapinam dubiae paci praeponere non dubitant . . . Szamosközy I. 195. l.

csőszök, parittyások, hajtók népében kereshetjük.¹ Főelemét pedig a török hódítás terjedése miatt földönfutóvá lett és koldúsbotra jutott emberek alkották.²

Először csak törvényeinkben szerepelnek, mint szökött jobbágyok, csavargók, halálrakeresett gonosztevők, mint rablók és pusztítók, akik ellen az országgyűlések kérelmelhetlen szigorral jártak el, kimondván, hogy a kóbor szabad hajdút³ hacsak katonának nem áll, bárhol, bárki megölheti. 1601-ben meg insurrectiót szavaznak meg ellenük.⁴

A 15 éves háborúban állandóan részt vettek a végházak védelmében, mint a királyi hadak irreguláris csapatai a fogadott rendes magyar katonák mellett. Nagyobb tömegben először Básta alatt harcoltak és nagyon hasznavehető katonák voltak.⁵ Hogy felszerelésükről is emlékezzünk, az lehetőleg egyszerűbb volt. Kiki a maga szökött, legtöbbször parasztruháját viselte, még az akkor szokásos félvértezet is hiányzott róluk; a mente közös volt hajdúnál, huszárnál, az előbbinek lábbelije a bakancs, fővege a kucsma, fegyverzetét puská, kard, fokos, csákány (v. buzogány), sőt ha puská nem volt, nyíl és lándzsa alkotta.

Vitéz, de rendetlen csapatok. Básta maga sem gondolt szervezésükre, mert a portyázásokban, requirálásoknál s ellenségeinek hasonlóan szervezetlen csapatai ellen így is beváltak. Csekély zsoldjukat erőszakoskodással, rablással növelvén, úgy fölprédáltak mindent, hogy az erdélyiek sokáig megemlegették Básta hajdút.⁶

¹ Illésházy feljegyzései. M. H. H. Sz. VII. 102. I.

² Komáromy: A hajdúk. Ért. a tört. tud. köréből. X.

³ Corp. Jur. 1598. 29. §.

⁴ Corp. Jur. 1601. 27. §. „Az emberiség salakjából szedett csavargó katonák” mondja Istvánffy i. m. 902. I.

B. Decsi i. m. 95. I. „iuvener inter armenta ad labores assuefacti, quos hajdukos vocamus, nullo certo duce, nullo ordine, maiore animo, quam viribus”. Szamosközy majd „liberae militiae Hungarorum”-nak nevezi őket, i. m. II. 163. I. majd meg „praedonum Ungarorum copiae”-nek. i. m. III. 210. I.

⁵ Szamosközy ugyan ezt nem ismeri el.

⁶ Szamosközy, Hidvégi Mikó, Gyulaffy stb.

Legfontosabb szereplésük a Bocskay fölkelése, mely úgyszólván egészen az ő nevükhöz fűződik. Bocskayt hajdúkirálynak is nevezgették, minthogy hadainak legnagyobb, legmerészebb és legfélelmetesebb része a hajdúság volt. Az egész vállalkozás aligha sikerült volna, ha a királyi zsoldban álló hajdúk oly lelkesen és olyan nagy számmal nem pártolják a nekik rokonszenves ügyet. Egyedül neki köszönheti Bocskay első diadalát Álmosdnál, ahol az átpártoló hajdúk Pecznek 3500 emberét majdnem teljesen levágták. Még az osztrák harcon sem volt Bocskaynak más katonája,¹ mint 4000 hajdú és ugyanannyi paraszt. Básta maga is tudta és írta, hogy Bocskaynak a hajdúk alkotják a főerejét. Elégséges számmal voltak. Mindent összevetve kb. 30.000-en.

Minthogy a hajdúság volt összes katonáink között a legfegyelmetlenebb, ez követte el a legtöbb kárt és bajt, az ő zabolátlanságuk tette jórészt oly keservessé és pusztítóvá a hosszú nyúlt háborút, ennél a csapatnemnél számolunk be az azon idők fegyelmi viszonyairól.

1596-ban gondolkodtak az igazságszolgáltatás szervezésére is a táborban. Három „igaztevő kapitányságot” constituálnak, egy magyart, egy németet és egy olaszt, de úgy, hogy magyar katona fölött itélni csak a magyar bírjon hatalommal.

Ez az intézkedés is mutatja, hogy érezték szükségét valami reformáló, javító, mindjárt ott a táborban kéznél levő és mindenestre szigorúan büntető bíróságnak, hogy megunták azt a tömérdek kihágást, amikért a polgári igazságszolgáltatás a katona-tettet csak a legritkább esetben érhetette utól. Mint minden hosszantartó háborúban, úgy ekkor is a legalsóbb fokra sülyedett a katonaság fegyelme, becsület- és erkölcsérzete. Sokszor halljuk a panaszt és kifakadást az idegen, gyűlevész zsoldosok rémséges zsarolása és zabolátlan kicsapongásai miatt. Pedig a mieink sem igen voltak jobbak. A megyei rendeletek például többet foglalkoznak a hajdúk elleni eljárással, mint az ellenség elleniekkel. Főképp az

¹ Istvánffy: Hist. Liber XXXII. 501. old.

elbarangolás és zsákmányolás az, amiért legtöbbet panaszkodnak az országgyűléseken. Meg is tiltják ezt elégszer, büntetik a kóborlót, még azt is, aki megengedi a zsákmányolást. A fölkelés idején szünetelt a bíraskodás, a pusztítók ellen azonban a legtöbb megye eljárta.¹

1595-ben kimondják, hogy a kóborló katonát a paraszt is elfoghatja,² vagy 1600-ban,³ hogy „a fő és egyéb kapitányoknak a legszigorúbb büntetés terhe alatt komolyan meghagyassék, hogy a katonákat tetszésük szerint elbarangolni ne hagyják, hanem a commissariusok vezetésének engedelmeskedjenek“; mivel pedig a commissariusok is többször hűtlenségben találtattak, megbüntettessenek. Az 1593.-i törvény kiszabja,⁴ hogy birsággal sújtandók azok az urak is, akik saját költségükön tartott zsoldosaik discurrálását megengedik. Az ilyen katonát pedig el kell bocsátani. Mindhiába. E háborúk legsötétebb, de legjellemzőbb vonása mindvégig a lelketlen zsákmányolás, a lakosok vérig szipolyozása, végleges kiélése.

Elpusztítottak, felprédáltak mindent, tekin tet nélkül arra, hogy úr, vagy jobbágý az, akit tönkretesznek. És ezt el lehet mondani a magyar katonaságról épúgy, mint az idegenről.

A Bocskay-fölkelésben tisztán nemzeti katonaságunk volt, de arról is úgy írnak, hogy „az hajdúság ellen való panaszt mi itt teljességgel eluntuk.“⁵ A hajdúk ellen a legtöbb megye eljárta.⁶ Thurzó György a hajdúság által okozott kárát több százezer forintra becsülte. A vallon, a slezák sem pusztíthatta volna ki jobban birtokát. Básta legszörnyűbb prédálásait hajdúival végezte. Pedig a zsold nem volt megvetendő, sőt az akkori megélhetési viszonyokhoz képest elég tisztességes.

Nézzünk egy kimutatást 1549-ből.⁷ A sorhadnál egy

¹ Kolozsvári: V. k. 1. fele 22. old. Zala 1566., IV. k. 1. fele 69. Trencsén 1594., IV. 1. fele III. old. Nyitra 1608. stb.

² Corp. Jur. 1595. 24. §.

³ Corp. Jur. 1600. 19. §.

⁴ Corp. Jur. 1593.

⁵ Illésházy: Följegyzései. M. H. H. Ss. VII. k.

⁶ Szepesm. 1604. (Kolozsvári IV. k. 1. fele.) Bars. m. 1607. (IV. k. 1. fele 107. old.) Nyitra 1600. (IV. k. 1. fele 87. old.)

⁷ Thallóczy: Hadiköltségek 1549. Századok 1877.

könnyű lovas 3 és $\frac{1}{2}$ forintot, a vasas 8 forintot, a vár-
őrségnél a huszár 3, a hajdú pedig 2 forintot kap. Ez az
összeg 1596-ban fölment a lovasnál 5 forintra (hogy más
szekerét ne bántsa), a gyalogosnál pedig 3-ra; 1598-tól
kezdve aztán az egész időn át a lovas 6 forintot kapott,
míg a gyalogos zsoldja maradt a régi (1599., 1600., 1601.,
1603., 1604. országgy. decretumok.)¹

Mondják törvényeink, hogy a katona elégedjék meg
zsoldjával. Csakhogy az a baj, hogy Rudolf pénzügyeinek a
rendezetlensége folytán a katonaság sohasem kapta meg
rendesen a fizetését.² Ez magyarázza meg a rendek számos
kérelmét a katonaság zsoldja tekintetében. Pálffyról tudjuk,
mennyei utazott főkapitány korában Prágába, hogy a
katonaság fizetését szorgalmazza. Ilyen körülmények között
értjük Pálffy levelét a végek magyar őrzőiről: „... sokaknak
közülök, akik, vagy 40 esztendeje, hogy Őfelsége szolgál-
tatában vadnak, az orcájukon és vén szakállukon csurgott
le az könnyűjök a nagy fogyatkozásnak és szükségnek meg-
keserítése miatt.” Világos képét adja ennek Eszterházy is
Opiniojában.⁴

Annyira hozzászórtak a rabláshoz, hogy például Bocskay
hadainak Illésházy pénzt adott és mégis írja a fejedele-
lemnek,⁵ hogy dúlnak, pénzen mit sem vesznek. Ismeretes
dolog az is, hogy a bécsi békének különben hosszúra nyúló
alkudozásait főképp az siettette, hogy Morvában a királyi

¹ Győr m. 1593.-i statútuma szerint a kapitány 16, az alkapi-
tány 4, a zászlótartók és dobos külön-külön 3 forintot kap egy óra.
(L. Kolozsvári V. k. 1. f. 51. old.)

² Magyarai: Országokban való sok romlásoknak stb. IV. 165.:
„De fizetések imígy-amígy szolgáltatik, sok könyörgések és fogyat-
kozások után az is.”

³ Jedlicska: Gr. Pálffy Miklós.

⁴ Marczali: M. T. K. K. „ex solitudinis enim defectu miseri
confinariii rebus suis exhausti — nisi terras arabiles, prata et alia
bona vastent, vel etiam furentur et praedentur saepe ad manducandum
nihil habeant.”

⁵ 1605-ben irta. Bocskay J. levelezése T. T. 1878. I. 21. old.
szept. 8.

zsoldosokat, itthon Dezsőffi, Rákóczy, Kopja, Zádori, Réday csapatait fegyverben kellett tartani, — ezek pedig hihetetlen módon kiéltek, kipusztítottak mindent és az általuk meglátogatott területek lakóit felük ellenségeivé tették (úgy, hogy pl. egy hajdúcsapat 400 emberét vezérestül a parasztok verték agyon), szóval komolyan veszedelmesek voltak a két hadviselő részre.

Maguk a kapitányok is ráuszították embereiket a nyomorult népre, csak hogy a követelésektől megszabaduljanak.

Ha zsold nem volt, a fegyelem is megszűnt, mert a legtöbb katona ha fegyver volt a kezében, ennivaló pedig nem, tudta, hogyan kell az előbbivel az utóbbit megszerezni. A zsold elmaradásából folyó fegyelmetlenség nevezetes szerepet játszott a hadviselés szerencsétlenségeiben. Csak Teuffenbachnak 1593.-i, Bástának 1605.-i visszavonulására, Fehérvárnak (1602.), Esztergomnak (1605.) átadására, vagy a pápai francia őrség lázadására gondoljunk. Az éhség megtörte az amúgy is gyenge fegyelmi törvények erejét. Szolgáljon vígasztalásul, hogy a tiszta magyar katonaság sem a végeken, sem a nyílt mezőn egyszer sem feledkezett meg ennyire kötelességeiről, nem lett hűtlen zászlajához és egyszer sem szegte meg ily pregnáns módon esküjét, vagy hogy a törvény szavával éljek, a régi magyar katonai gyakorlatot, melynek hatalma alatt állott.¹

1597-ben intézkedtek az élelmezés rendszeressé tételében, t. i., hogy minden 50. portárol egy 6 ökrös, vagy 4 lovas szekér szállítsa az élelmet és a seregben alkalmazott élelmester fuvardíjul minden szekérért egy tallért fizessen. Szerencsen is élelmestereket állítottak, csak hogy rendet hozzanak az élelmezésbe.

De nemcsak az élelmezés és birtokjog körül történtek kihágások. A sajnálatos esetek miatt a hadiélet egyéb mozzanataira is ki kellett terjedni törvényeink szigorának.

¹ Habet enim miles ungaricus antiqua sua iura militaria. 1599. 19. §.

Úgy látszik elég gyakori volt a szökés, mert 1595.-i törvényünk külön megemlékezik a szökött katonáról; az olyant fölakasztják.

Bocskay fejedelem hadainak fennmaradt 1606-ból a rendtartása¹ s ez érdekes világot vet a sereg erkölcsére. Jellemvonása a drákói szigor, úgy, hogy majdnem kizárólag csak halálbüntetést ismer. Ami a tábori rendtartást illeti, eltiltja a káromkodást, halállal bünteti a zászlóhoz köteles hit megszegését, a tisztekre való fegyverrántást, az erőszakot és rögtöni fejvesztéssel a fejedelmi posta háborgatását; a kapitány híre nélkül a „főlegény,“ de még a hadnagy se merjen sehova menni; aki pedig a kapitányát szidalmazza, bottal bűnhődik. A tulajdonjog megvédésére alkotott cikkek eltiltják a katonát a jobbágy ingóságainak bántalmazásától, azt pedig, ki a malmokat elvágja, keze levágásával büntetik. A templom- és sírrablást, a táborba viendő marhának és élésnek elrablását a „tettes fejével érje meg.“ Ép így jár, aki a bányákat, a harmincadosokat, az ország bárminemű jövedelmeit támadja. Csodálkoznunk kell, hogy ezen véres törvények dacára is olyan sok kihágás történt, annyi, hogy „ha valaki az ő kihágásait mind elősorolni akarná, napja és szava sem lenne hozzá.“

Ami a tábori életet, rendtartást illeti, arra nézve még Magyariból² is tanulunk, amennyiben a híres sárvári prédikátor az országunkban való sok romlásoknak okai közt az általános erkölcsi romlottság mellett a vitézség dolgában való sok hiányt hozza fel és munkája IV. részében ajánlja, hogy derék vitézeket tartsanak és a zsoldot becsületesen fizessék, hogy a városokra, községekre nagyobb gondot fordítsanak és ne pusztítsák folyton, továbbá, hogy tudós, vitéz embereket tegyenek hadnagyokká és vajdákká, mert mit sem ér a derék sereg, ha hitvány a vezére. Ezek a hadnagyok „félelmet tartsanak,“ azaz hozzanak be kemény fegyelmet a katonák közé; akadályozzák meg, hogy a vitézek tobzódjanak a

¹ T. T. 1902—3. 476. old.

² Magyarai, i. m. IV. 171.

táborban, és mindenféle „fertelmességeket cselekedjenek.“ Az akkori tábori életről általában nagyon sötét képet fest, de nem hamisat; ennek a képnek minden ecsetvonása a természetűség jellegét viseli magán.

Míg a hajdúk főideje a fölkelésre esik, addig a másik nevezetes csapatnem, a naszádos sereg a török háború vízi ütköze-
teiben jeleskedett. Több ízben megtörténik, hogy a hajókra a naszádosokon kívül más katonákat is raknak.¹ Hadi eseményeink méltatói általában kevesebb figyelemben részesítik vízi katonáinkat, mint megérdemelnék. Pedig a törökök dunai hajóhada ellen, továbbá seregszállítások és várostromok alkalmával e naszádosok a vízen és szárazon jó szolgálatot teljesítettek és a 15 éves háború idején az idegen hajós főkapitány alatt harcoló német hajók mellett elég gyakran önállóan is sok nevezetes dolgot vittek véghez. Így 1594-ben több helyütt szerepeltek, de a német hajósok tehetetlensége miatt, — német kapitánynak lévén alárendelve — nem sokra mehettek. Esztergom sikertelen ostrománál a németek 13 gályája, 50 naszádjával 25 magyar naszád volt jelen; ugyanez évben a német flotta Győr ostrománál szenvedett nagy vereséget a török hajórajtól. Ezeket szinte üldözte a szerencsétlenség. De amily csúfos volt a német, vagy az együttes hajóhad működése, olyan dicséretreméltó volt a magyar naszádosoké, mihielyt csak egy kicsit szabadon mozoghattak. A budai kísérlet alkalmával² Pálffy hajóstámadása volt az egyik főtenyező. Huszonöt török hajót gyújtottak föl. Pestnek 1602-ben történt elfoglalásakor az összekötő hídát Eörsy Péter magyar naszádosai pusztították el; de legdicsőbb haditényük a tolnai vízi-csata volt. Teljesen önállóan harcoltak, Pálffy volt a vezérük, csak

¹ Istvánffy i. m. 615. l. ... a komáromi őrségből egypár „a hajóhadon szolgáló gyalog“ is ment velük.

Istvánffy i. m. 699. l. Esztergom 1594-i ostrománál is a nagy hajókra 800 lövést helyeztek el.

Istvánffy i. m. 882. l. Roszourn Esztergomból kémszemlére küldvén a komáromi hajóhadat, 3000 magyar és német katonát rakott rá.

² 1598. évben.

pár száz az idegen, nem csoda, ha diadalt arattak.¹ Pálffy a komáromi kapitány 1600 hajdújával, néhány század idegen katonával hajóra szállt és a Dunán levezve először a bácsi béget verték és fogták meg, azután pedig az Aldunáról jövő, 130 hajóból álló szállítmánynak a hajós és szárazföldi seregét győzték le. A zsákmányt elvitték vagy elsülyesztették és nagy diadallal hazatértek.²

Komárom, Újvár, Esztergom, Sellye voltak a főfészkeik. Régi idő óta szervezett tényezői voltak ezek a magyar hadakozásnak. Születésükre nézve magyarok és szerbek, edzett, vízenélő népség. Hogy a szervezetükről is szóljunk, már Mátyás óta a vízi végházak, u. m. Komárom, Keve, Zimony, Pétervárad stb. környékén levő királyi birtokokat birták mintegy hűbérül és sok kiváltsággal voltak felruházva. A szervezetük családias, patriarchalis volt. A tizedesek után a kebelükből választott vajdák voltak a nevelő, oktató, fegyelmező tisztjeik és valamennyien a naszádos főkapitány alatt állottak. Egy-egy naszádnak rendszeren 30 emberből álló és katonailag szervezett legénysége volt, akik a hosszú, keskeny hajók orrára felhúzott ágyúk kezeléséhez is értettek. 1594-ben Esztergomnál volt 25, „a mi naszádainknál valamivel kisebb csónak, mindegyik 23 magyar katonával, kik egyszersmind evezősök is voltak, mindegyik csónak orrában egy ágyú volt, a fenekén pedig tyúktojás nagyságú golyók lőporral.”³ A tizenötéves háború delelőjén a komáromi várparancsnok, a hős Pálffy Miklós báró vezeti őket sokszor nagyon is jelentős harcaikban. Lelkes és lánglelkű vezérük halála után azonban mind csekélyebb szerepet játszanak.

Az eddig ismertetett csapatnemektől nagyon különbözik a székelység, ez a katonanemzet, amely a mi időnkben oly gyakori belső harcokban mindig elsőrangú szerepet vitt. Náluk még a régi, árpádkori hadiszervezet maradt fenn, t. i. katonáskodik mindenki, tehát szabad, nemes a székelységnek minden tagja. Igaz ugyan, hogy a fejlődés, a hatalmasabb

¹ 1599. évben.

² Szamosközy i. m. II. 256.

³ Istvánffy i. m. 699. l.

erőszaka, a szegények elhagyottsága, sok rést ütött a régi renden, de az alap ez volt. Katonáskodásuk a vagyonuk szerint többféle. A leggazdagabbak, akik nemcsak maguk harcoltak, de embereiket is fölfegyverezve magukkal vitték: a primorok, a székelység arisztokraciája. Az utánuk következő tehetőségek, akiknek annyijuk volt, hogy lovon harcolhattak: a lófőszékelyek,¹ elülharcolók, primipilariusok. A szegényebbeket közszékelyeknek nevezték. Ezek gyalog jelentek meg a háborúban. Mikor elterjedt a lövőfegyver, akkor ez lett a székely gyalogság főfegyvere, amiért is elnevezték őket puskásoknak, pisidariusoknak.²

Báthori Zsigmond fejedelem, mielőtt híres havasalföldi expedíciójára rándult volna, megadta a székelységnek a János Zsigmond alatt elveszített szabadságot. Az erről szóló okiratban a katonáskodásról a következők foglaltatnak: „*Siculi hoc privilegio libertatem assecuti teneantur viri tim arma, cum necessitas postulaverit, capere; et pedites quidam clopetia, ceteraque bellica instrumenta suo ordini competentia, equites vero robustos equos, frameas, loricas, hastas, thoraces, galeas, clypeos habere et fidelem patriae operam navare cogantur.*“

Ugyanezen oklevél szerint fölöttesüknek és királyi bírájuknak az udvarhelyi kapitányt kell elismerniök, a többi tiszteket pedig „ősi szokásuk és genealogiai sorrendjük tekintetbevételével, tetszésük szerint választhatják.”³

Ugyanezen alkalommal a kor egy neves történetírója így ír: . . . Látva a fejedelem a nagy készséget, a székelyeket megdicsérte s a táborban felolvastatá az oklevelet, mely szabadságaikat visszaadja. Mi fölött ők nagy örömmel telvén el, küldötteket indítának haza azon rendeltetéssel, hogy, ha még valaki honn maradt volna, fejvesztés alatt azonnal a táborba jöjjön, kivéve a gyermekeket és aggokat. Ezt megtudva a visszanyert szabadság édessége

¹ „Primipilarii, qui equites vulgo dicuntur.“ Szamosközy. m. I. 1586. . . . Siculis equitibus (Primipilos ipsi vocant) B. Decsi i. m. 239. I.

² . . . „ordinarii e Siculorum nobilitate milites, qui pedibus tormentisque humeralibus merent. Szamosközy, i. m. I. 153. I.

³ B. Decsi i. m. 239. I.

mindenkit a táborba hozott, úgy hogy rövid időn 24.000 fegyveres székel állt csatakészben; mely számból volt 9200 puskás, a többi lándzsás és íjas.¹

Nem hagyható említés nélkül a gyalogság egy nevezetes válfaja a palotás-csapatok. Erdélyben a fejedelmeknek volt gyalogos és lovas testőrségük. A gyalogos testőrség kék ruhában járt (kék darabontok). Számuk Szamosközy szerint,² aki többször is említi őket, 600—600 főre rug, míg Istvánffy 2000 gyalogost és 2000 lovast említ.³ Bármennyi legyen a biztos számuk, annyi kétségtelen, hogy a palotai szolgálaton kívül⁴ a harchoz is ugyancsak értettek. Sok jeles dicséretet olvashatunk róluk is, vezéreikről is egykorú íróinknál.⁵ Vadas Mihályról és Sasa Jánosról pl. azt olvassuk, hogy „viri ad quaevis militiae officia roborati, frequentibusque praeliis ac rerum militarium celebres.” A legyőzött és megölt András fejedelem leírásánál azt mondja Szamosközy: „... a ruhájukról kéknek nevezettek mindazon hadierényekkel kitűntek, amelyek csak ajánlatosak erre a csapatnemre.”⁶

Fegyvereiket is elsorolja ugyanez az író, hogy t. i. vállon hordott kanócos puskájuk, kardjuk és bárdjuk volt.⁷ Ilyen fegyverzetük lehetett Bocskay testőrkatonáinak, palotásainak is, akiket a szerencsi gyűlés szavazott meg a fejedelemnek. Ezen 1000 főnyi testőrség egyik felét a szabad városok állították ki, másik feléből 130 embert Kassának kellett adnia és eltartásukra ez a város évi 6217 forinttal és 90 dénárral tartozik.⁸ Ez volt „István királynak”, palotás

¹ Istvánffy i. m. 746. l.

² Szamosközy i. m. I. 136. l. II. 18., 323. l.

³ Istvánffy i. m. 747. l.

⁴ Szamosközy i. m. I. 136. l. ... qui ab habitu caeruleati appellantur, sexcentique in aula Principali ad obeunda aulae ministeria noctes, diesque excubant.

U. ő. II. 18. l. mondja, hogy a „fejedelem és az udvar szolgálatára rendelt” kék darabontok eresztik be kihallgatásra az urakat.

⁵ Szamosközy i. m. I. 136. l. 323. l.

⁶ Szamosközy i. m. II. 18. l.

⁷ Szamosközy i. m. II. 18.

⁸ Történeti Tár (T. T.) 1904/15. Bocskay levelei Kassához.

serege, amely a harcokba nem ment, csak a fejedelemmel, míg kevésbé szerencsés társaik künn harcoltak, sebesedtek a harcmezőn. Hogy erdélyi társaikhoz hasonlóan egyenruhások voltak-e, nem tudjuk.

Az egyenruhának némi nyomait látjuk már az egyes zsoldos ezredek egyforma színű köpenyén, amelyről el is nevezik az illető ezredeket. Ilyenek voltak Erdélyben a maroszéki pirosak,¹ a szebeni fekete, brassói kék, medgyesi zöld, s besztercei vörös ezredek,² Magyarországon pedig Göncz, Szepes és Kassa őrségének egy része, akiket „köpenyükről veres-, hamuszín- és feketéknek neveznek.“³

De a legnagyobb jelentőségre e korban végvári katonáink, a *confinarii* emelkedtek, minthogy összes hadviselésünknek, honvédelmünknek alapja, váza a várrendszer volt. Tudta ezt a hadakat intéző bécsi tanács is, hogy a végvárak képezik az ország végső menedékét, fennmaradásának egyedüli zálogát.⁴

Mikor a török bejött, a határokon álló várak láncozata képezte továbbterjeszkedésének egyetlen akadályát. Körülbelül 110 vár volt az ország királyi részében. Ezek közül 88 állott Eszterházy szerint a végeken. De nagyobb erősségeken, várakon kívül számtalan erődített városka, castellum, megerősített monostor, curia, földdel tömött kettős sövényvel és árokkal körülvett „palánk“ és több efféle hely is elősegítette a védelmet. Ezek voltak hazánknak akkor minden mezei seregnél hatalmasabb őrizői, ezeknek a falain, vagy sövényein csapott össze legtöbbször a két ellenfél, ezeknek a köveit-rögeit öntözte a legtöbb kihullott vér és itt volt a magyar vitézségnek legigazibb próbahelye. A mi felünkön álló várak védelmében, vagy az ellenség hasonló „végeinek“ kiostromlásában szerezték nem-

¹ B. Decsi i. m. 260. l.

² Istvánffy i. m. 747. l.

³ Istvánffy i. m. 838. l.

⁴ 1595-ben pl. azért kérik a végerőkről és katonáikról való gondoskodást, mert „certum enim est, frustra, has constitutiones fieri, nisi confinii & militibus sufficienter prospiciatus.“

zeti hőseink legnagyobb dicsőségüket és ezeknek a gyakran megtörtént feladása, elárulása mutatta meg az idegen katonaság gyáva tehetetlenségét.

A XVI. század közepe az a lovagkornak nevezhető világ, a mikor a magyar nemes ifjak az egyes várakba mentek hadimes terséget tanulni, amikor ott az ország legjobb nevű ifjai vitézkedtek ráró lovaikon. Igaz ugyan, hogy inkább bravúros virtuskodás volt ez, mint rendszeres harc, igaz, hogy a hatalmas, kitűnően szervezett török hadak ellen ilyen harcmóddal nem sokra lehetett menni, de mégis, nemcsak szép, hanem fontos és következményeiben messzekiható volt ez a hadiélet. Maroknyi csapatokban, látszólag hasztalanul hullottak el a daliák, de a kiöntött vér termékeny talajra hullott. „A véres küzdelmek hőskölteménye e nemzedék élete,” mondja Acsády. A fiak és unokák szentül megőrizték őseik vitézi emlékét s a Szondyk, Dobók, Zrinyiek példája gyűjt és lelkesít ma is.

Igy volt a század közepén.

Saját korának s a XVI. század végének zsoldos confiniariusaira, a sokszor idegenektől, legtöbbször vegyes néptől őrzött, tőlük nem egyszer feladott és romladozó véghelyekre gondolt Eszterházy,¹ mikor azt mondotta: „Non sic olim, sed confiniis in statu integro constitutis et salutis ardebat plane Regem et Regnum exhibenda . . .” Mintha csak Balassi versét hallanók! De Balassi elesett az esztergomi várarkokban s a végeke vitézlk nemes népsége elfogyott . . .

Most már legtöbbször idegen áll a honfi helyén, érdeketlen, önző zsoldos, aki, ha valamivel nincs megelégedve, vagy, ha az ellenség száma egy kissé nagyobb, akár erőszakkal is átadja a legerősebben épített, legjobban fölszerelt várakat.¹ Pedig ilyen várunk ugyan kevés volt.

Nálunk az erősítést inkább a természettől várták; példaképen hozom fel Szigetvárt, Fehérvárt, Temesvárt, ahol a mocsarak, Gyórt, Komáromot, ahol a nagy vizek alkották a legnagyobb erősséget. Kanizsa, — amint Ist-

¹ Opinio M. T. K. K. 567. oldal.

² Gyórt, Egert, Fehérvárt, Esztergomot, Pápát stb.

vánffy leírja, — mintaképe a XVI. sz.-i magyar várnak. Hosszukás négyszög alakú, az elővédek előtt jókora távolságban van a 16 láb széles árok. Mocsaras vidéken fekszik, posványos és nem szabályozott folyású vizek között; hozzá még az egész környék sással, náddal van benőve. Annál bajosabb a vár megközelítése, mert a környező dombvidék miatt a víz folyását másfelé vezetni nem is lehet.

A tűzi fegyverek, különösen az ágyúk tökéletesedése folytán a régi, egyenesvonalú erődítések nem feleltek meg, azért már a XVI. század második felében mindenfelé az olasz Sanmicheli módja szerint, szögletes falakat kezdenek építeni, kiálló élekkel és egymást védő, egymással majdnem szembenálló, kiugró bástyákkal. Micheli 1527-ben építette ezen módszer szerint Veronát és már 1552-ben Szolnokot az olaszok nem rondellákkal, hanem 5—6 szögletű bástyákkal erősítették meg. Ismerték az egymással összeköttetésben álló, várláncot alkotó kastélyrendszert is.¹ Így építette Oláh Miklós Érsekújvárat 1550 körül.² Ez szolgált azután jó ideig mintául a későbbi váraknak. Szabályos hatszög alakú volt, legnagyobb részben széles bástyákkal, azokon ormokkal és lőrészekkel az ágyúk részére.

A tűzér-tudomány tökéletesedését mutatja például a tüzesgolyók használata. Istvánffy mondja: „... a tüzesgolyót (e romboló szert állítólag István lengyel király találta fel a muszkák favárainak megostromlására) és röppentyűk, melyek gyantás és bűdös köves tüzet szórnak.“³

Érdekes a petárda is, amelyet így ír le Istvánffy: „Ez egy fából, gerendából készült gép, vassal összefoglalva, mi lőporral megtöltve, oly iszonyú erőt fejt ki, hogy a kapuk-

¹ Illésházy írja 1599-ről, hogy Pálffy Esztergomnál „a szt. Tamás hegyén egy kastélt csináltata és attól fogva az Dunáig Kakat felé 4 kastélt csináltata, melé árkokot környűle, egyiktől az másikhoz is árkokot, mely árkokból az másikhoz járhattak.“ 69—70. oldal.

² Matunák a Századok 20. köt. (1896.) 331. o. kimutatja, hogy Várday érseksége alatt 1545-ben épült Érsekújvár. Szilágyi megjegyzi, hogy Oláh alatt is épült még, mert Oláhújvárnak is nevezték.

³ Istvánffy i. m. 700 l.

nak legerősebb vaspántjait egyetlen, mintegy menykőütéssel sarkából kitepi és összeszakgatja.“¹ Színánnak volt egy fogása, amivel Herdecket Győrnél megijesztette: a vízzel érintkező várfal tégláinak, köveinek kiszedése, s az üregekbe helyezett lőporral való robbantás. Ezt próbálta meg Komáromnál is, de sikertelenül, mert a naszádosok elkergették.²

Az aknák és ellenaknák tudományát némelyek a törököktől eredeztetik, mások, mint B. Decsi is úgy vélik, hogy ezt is Báthory István moszkovita háborújából hozta a magyar.³

Esztergomnál 1594-ben⁴ is használtak aknákat a magyarok, sőt Pálffy a bányavárosokból hozott bányászokat, hogy a munka alaposabban és biztosabban sikerüljön.

A vár építkezéseire, földmunkákra, erősítésekre országgyűléseink eleinte csak a vidékbeli jobbágyságra, majd kijelölt egész megyék jobbágyságra is 6 napi vármunkát szabtak évenként. Végváraink fönntartásához azonkívül még külső országbeliek, a Habsburgoknak az illető várakhoz legközelebb eső örökös tartományai is hozzájárultak. Így a horvát várakat Karintia és Krajna, Szlavónia várait Stiria, a bániakat (375 magyar gyalogos eltartásával) Szlavónia, Győrt és hozzátartozóit Ausztria, a kassai generalátust Szilézia segítette. A többinek, a bánságnak, Kanizsa környékének, Újvár kerületének az eltartására és felszerelésére pedig a csehek és morvák adóztak. Ebből érthetjük meg azt, hogy országgyűléseink, — természetesen a saját segítségük mellett, — miért fordultak oly gyakran a királyhoz, ha a végvárak istápolásáról van szó. Bocskay fölkelése idején a várak csak nagyon kevés szerepet játszottak. Nem mintha nem állottak volna a hadak útjában, hanem mivel megostromlásuk alig került időbe és erőfeszítésbe; egyrészt, mert a föld népe mindenütt a támadókkal lévén, az élelemből hamar kifogytak, másrészt a várakban levő őrség magyar része nem szívesen harcolt az

¹ Istvánffy i. m. 730. l.

² Istvánffy i. m. 719. l.

³ B. Decsi i. m. 181. l.

⁴ Istvánffy i. m. 696. l.

ostromlók ellen, úgy, hogy a labanc Pozsony, Sopron, Eperjes, Murány, Nagyvárád, meg az erős Komárom kivételével valamennyi végház a fölkelők kezére jut. A magyar őrségeknek ekkor tapasztalt elpártolása miatt nem bíztak a német parancsnokok a magyar katonában és el is bocsátották őket a szolgálatból, mint pl. Oettingen gróf,¹ aki nemcsak a régi magyar gyalogosokat, hanem még a naszádosokat is elküldte. Ezek azután csak bosszúból is Rédey táborába mentek.² Ebben az időben keletkezik az a bizalmatlanság a magyar végbeliek iránt, amely nem engedte meg, hogy a Bécs előváraiul szolgáló dunai végházak magyar kézen maradjanak. A bécsi békében is kikötötték, hogy in partibus Danubianis két végvárnak külföldi lehessen a kapitánya. Most szentesítették tehát azt, ami a háború folyamán úgylis szokásban volt: idegen parancsnokok és katonák behozatalát nemcsak az országba, de ami fontosabb, a várakba is.

¹ Győri parancsnok volt.

² Istvánffy beszéli a XXXIV. könyvben. 511. oldal.

Hadviselés.

A XVI. század végső évtizede a hadászat (stratégia) fejlődésében jelentékeny időpont, amennyiben úgy nemzeti harcmódunk, mint az akkor általánosan divatos iskolás hadviselési mód tekintetében érdekes tanulságokkal szolgált. A középkori embernek ember ellen és vaktában egymásra tálló csapatoknak csapatok ellen való küzdése a renaissance terjedésével bizonyos antikizáló, modoros, iskolás irányzatnak engedte át helyét.

Előbb szabályok nélküli verekedés, vasba öltözött emberek nyers erejének dúrva összemérése, most a régiek mintájára harci alakzatokban való gyönyörködés dívott. Az ember természete minden újításban erősen gravitál az egyoldalúság felé. Most, a XVI. században a hadviselés főlényege a hadak jártatása, ügyes és gyors mozdulatok, ide-oda való mozgások, az ellenség kibőjtölése, az elsáncolt táborok mögött hónapokig tartó várakozás voltak a jellemzői ennek a tudóskodó iránynak; tipikus katonái a condottierik, ideálnak tartott eredménye pedig az aughiarri csata. Az európai harcterekről áthozták mihozzánk is és a 15 éves háború stratégiailag azért nevezetes, mert kimutatta, hogy ennek az ósdi rendszernek vaskalapossága a törökök könnyed, észszerű hadviselésével szemben lehetetlen.¹

Az egész hadjárat alapja a várrendszer. A várak védelme és ostroma a németalföldi háborúk tapasztalataival nagyot fejlődött. Az eredmények csak sokkal később jutottak érvényre a hadászatban, de az ott működő spanyol seregből

¹ R. Horváth: „Zrinyi hadtudományi munkái.” Bevezetés. — Ipolyi: Hadtört. fejlődése. Századok. 1879. 54. oldal.

áttett tisztek és mérnökök sokat hoztak ide magukkal. A sáncépítésben, hadiszerek készítésében, — mint egy hadi tudósítás mondja, — a magyarok sokkal ügyesebbek az idegennél. Az aknákat és ellenaknákat a töröktől már eltanulták, de sok tűzérési dolgot, mint például a petárdát, Mansfeld gróf ismertette meg velük. Pálffy mindjárt hasznát vette Győr, Tata ostrománál, de sőt a tolnai vízi csatában is.¹

Lehet mondani, az egész háború a végek körül forog. Vagy tisztán csak a meglevő várak védelmére szorítkoztak, vagy pedig összetoborozván nagyobb seregeket új várak elfoglalására indultak, de oly seregről, amely fölkeresve az ellent, ahol éri ott megtámadja és olyan tervről, amely szerint szakadatlan, nagy győzelmekkel az országból a törökök kiverjék, — ebben az időben szó sem volt. Az egész háború, valamint minden előző török háború sikertelenségének titka az, hogy egy országból a befészkelődött ellenséget védelmi stratégiával kiveni nem lehet.

Megtörténik néha, hogy az ellenség vakmerősége, életrevalósága nyílt harcra kényszeríti a miéinket. Ha vereségre fordul a kocka, elzüllik, tönkremegy az egész sereg; ha győznek, éppen az óvatosságnak keresztelt lassúság miatt nem tudják győzelmüket kihasználni. Ezért nem tudott pl. Básta az ő bonyolult, kevésbé elhatározó harcaival Erdélyben végkép meggyökeresedni. A hadviselésnek eme módja ellen fakad ki Magyarai is, mikor az ő egyszerű szavaival azt mondja:² „Fottig vágd ellenségedet.“ „Nem tudunk az győzedelemmel elni . . . hanem vagy meg lassodunc, vagy haza terünk . . .“ És a hazátlan kalandoroknak és zsoldosoknak ez a pénzt és időt fecsérő, életüket kimélő hadviselése, meg az őket követő, az ő iskolájukban tanult német kapitányoknak lassú, huzavona hadjáratása a szenvedett vereségek dacára mindaddig eltartott, amíg XIV. Lajos hadjáratai a következő század második felében gyorsabb, elevenebb szellemet nem kölcsönöztek a poshadt német hadászathoz. A francia szolgál-

¹ Schwarzenberget is „fapuskásnak“ hívta a török.

² IV. 171. oldal.

latban tanult lotharingiai Károly és Savoyai Eugén aztán ki is verték a törököt. Térjünk át azon magyar csapatok hadviselésére, melyek szerencsések voltak magyar vezérek alatt szolgálni.

Nálunk ebben az időben (1593—1068) a kiállított hadcsapatok nem voltak huzamosabb, nagymérvű hadjárat viselésére alkalmasak.

A nemesi fölkelés kevés hasznát az 1602-i országgyűlés maga is elismerte.¹

Állandó hadiszolgálatra legjobbak, leggyakorlottabbak és az általános rendetlenségben még legfegyelmeltebbek az urak bandériumai. Ami dicsőséges, lélekemelő van ezen évek haditörténetében, ami érdekesebb, bátrabb haditett van ebben a háborúban, azt ezek cselekedték saját — magyar — kapitányaik alatt. A turai csata, Rimaszabadka, Divény, Fülek, Buják, Kékkő és még vagy tíz vár elfoglalása az északi határon mind Zrinyi, Nádasdy s a felvidéki urak és bandériumaik műve.

A csatamezőn dívó magyar szokásokról több vonást nyújt nekünk Magyari.² Először is utal arra, hogy csapatvezetőink nem szoktak gyorsan intézkedni és ajánlja, „hogy hevenyében fogjunk a dologhoz.” Nem dicsérheti azt a szokást, hogy az első ütközetre a vitézeknek csak az illő-fillője bocsáttatik, kiken jobb szívet vesz az ellenség, mely tudós, vitéz embereket válogat előljáróban. Nagyon hibáztatja azt is, hogy az összecsapás után hamarosan hátat adnak és nem tartanak ki szívósan a harcban, aztán hogyha megverték az ellenséget, mindjárt a zsákmánynak, mely miatt sokszor az ellenség „csoportot vevén . . . nekik fordul és jól megosztja köztük a prédát.”³

A magyar harci kedvhez és ügyességhez hozzájárult, hogy akkoriban jeles fővezér volt a csapatok élén: Báró Pálffy Miklós. Az ő parancsnoksága alatt 1593-ban Zrinyi, Nádasdy „az urakkal, végbeliekkal, ország népével (tehát

¹ Corp. Jur. 1602. 9. §. . . . quod personalis Statuum insurrectio non adeo sit utilis . . .

² Magyari i. m. IV. 140—171.

³ Ez volt a mezőkeresztesi csata elvesztésének az oka.

színmagyar sereggel) verik meg a 25,000 főnyi törököt Pákozdnál.¹

Az idegenek Győrön sarkalló tervével ellentétben Pálffy azt tartotta, hogy nem szabad a többi végvárakat sem föl-adnunk, Budánál kell összegyűlni, különben a török „mind elveszi a végházakat,” a bennevalók „szíveket vesztik” és nem fognak védekezni: „jobb is volna az ellenség házában víni velek, hogynem mint a magunk házában hozni őket.”²

Pálffyban a régi magyar, Hunyadi-féle, gyorsmozgású, határozott, szinte merész föllépés volt a fő. Valóságos anakronizmus kora megfontoló, halogató, gyávaságig óvatos hadviselésében. A 37 napos híres felvidéki hadjárat³ után öt évre gyorsaságának, merészségének újabb jelét adta. Győr és Tata váratlan bevétele után nyolc nap alatt nyolc erősséget foglalt el, köztük Palotát, Veszprémet, Gesztet. Pálffy megmutatta, hogyan kellett volna vezetni az egész háborút, ha eredményt akarunk elérni. De az udvar bizalmatlansága nem engedte magyar kézbe a fővezényletet, az idegenek közül pedig csak Mansfeld és Russwurm voltak rá méltók.

Bocskaynál találkozunk hosszú idő óta először önálló magyar seregek kompakt hadviselésével, egészen magyar hadak céltudatos, egységes vezetésével és olyan katonákkal, akiknek nem csupán a zsoldért, hanem hitért és hazáért küzdve győzelem a céljuk.

A fölkelés idején nem beszélhetünk kitűnő vezérekről, jó vagy rossz stratégiáról, mert ezekre úgyszólván szükség sem volt. A fölkelés első napjaiban a legközelebbi ellenség, Belgiojoso így állott haderő dolgában: Seregének legérdemesebb része, a hajdúk elpártoltak. Más része, Pecz csapata éppen ezen hajdúktól levágotott, ő maga Nagyváradon elszigetelve, Kassa, a székhely nyitva a felkelők számára. Ezt hamarosan el is foglalták a hajdúk és ezzel elvágván a

¹ Salamon F. Török hódítás M.-on 155. old. és B. Decsi i. m. 79. l.

² Illésházy, i. m. 44. old.

³ 1593-ban.

Nyugat-Magyarországból Erdélybe vivő utat, a sok urat cserélt Erdély ismét kiesett a király kezéből.

Kassa lett ezentúl Bocskay hadműködési alapja, itt gyártották a puskaport, itt öntött ágyút a híres Mátyás János¹ és innen mentek ki a rendeletek a főparancsnok Homonnayhoz és a városokhoz, a levelek a törökökhöz, meg Illés-házyhoz stb.

Mikor Básta fölszabadította Esztergomot az ostrom alól, 15,000 emberével Bocskay ellen indult. Meg is verte az oszgyáni és edelényi harcokon, de zsoldtalan katonáit a mindenünnen felzúduló ellenséges nép közt nem élelmezhetvén, zúgolódó seregével nyomról nyomra nyugat felé kényszerült hátrálni, miközben a hajdúk, ahol csak lehetett, meg-meg-támadták.

Innen kezdve a fölkelők csak várakat foglaltak. Ostro-maik csekély kivétellel² mind sikerültek, mert az idegen őrség kevés, az is gyáva volt, a magyarok Bocskay-ékkel tartottak, a körüllakó magyar nép nem adott élelmet a szorongatott váraknak és mindezekon kívül a törökökkel kötött szövetség értelmében minden egyes közeli török vár kiindulási pontul, alapul szolgálhatott a további operációkra.

Síkföldi csatákat, elevenebb harcokat csupán a kalandos Németi Gergely hajdúi állottak lenn a Dunántúlban, ahol Ibrahim török és tatár segédcsapataival még Stiriába is becsapkodtak. Ez a hadosztály igazán a könnyed, ravasz cseltvető, gyorsanmozgó török harcmód szerint intézte merész bravurjait. Hogy csak egy esetet említsek, a sümegei harcot mondom el Istvánffy után.³

A Sümeget ostromló Németi és Ibrahim csapatait a stiriai főkapitány: Rindfiad, meg azután Keglevits és Batthyányi megtámadják. Az ellenség elé jött hajdúság a törökökkel együtt vereséget szenved, de a megverteket nem üldözi a kényelmes zsoldos csapat, hanem győzelmét ki nem használva a közeli

¹ Kassa 1650.-i fegyverlajstroma. Századok 1877. Fejérpatak: Érsekújvár. 179. old.

² Például Eperjes ostrománál kudarcot vallottak.

³ Istvánffy XXXIV. 511. old.

erdőben elpihen és szórakozni, mulatozni kezd. A hajdúk azonban csakhamar összeszedelőzködnek, visszatérnek, meglepik és végkép leverik a dőzsölő sereget. Mintha csak az Ősmagyarok eredeti, ötletes csatározásairól olvasnánk!

Igy vitézkedtek a hajdúk a Dunántúlban, mikor az északi seregek megunva a hosszas tétlenkedést immár oszladni kezdtek; a hosszúra nyúlt tanácskozások végüket érték, megkötötték a háborút bezáró bécsi békét és zsákmánnyal, fejedelmi donációval gazdagon, vallásuk és hazájuk szabadságát (legalább egyelőre) biztosítva, hazatértek, véglegesen megpihentek a hosszas harcok kimerült veteránjai.

Befejezés.

A megtett úton visszatekintve, az útközben látottak emlékéit visszaidézve észrevesszük, hogy ez az egész kis értekezés a magyar erővel, létezésének, fontosságának, milyenségének a kérdésével foglalkozik.

Magyarország akkoriban medre volt a germán és ozmán elem összecsapó árjainak. Akkoriban, ha két ellenség közt egy hazáját fönn akarta tartani a magyar, fontos, sőt életőn szükséges volt, hogy katonai ereje legyen. Volt is. Éppen ez a rövid időszak, e csekély 15 esztendő mutatja tán a legszebben, hogy szakgatottságában is milyen ügyes volt a magyar. Pénzével és vérével rajta volt, hogy a Habsburgoknak lehetővé tegye a százados ellenség meggyőztetését, aztán a hanyatló törökkel kezet fogva kivívja vallási és alkotmányos jogainak elismerését a Habsburgokkal szemben.

Az eredmények egyike inkább világtörténetileg, másika inkább nemzeti szempontból nagyon jelentős.

A hosszú ideig tartó fáradságos küzdésben végre fordulóponthoz értünk. Az örökös, szegycmenteljes vereségek után a 15 éves háború már szép és dicsőséges győzelmeket mutathat és a török győzhetetlenségének babonája oszladozni kezdett. A porta első ízben nyilvánítá felhívatlanul a békeegyezkedésre való hajlamát. A dölly napjai elmultak. Ezentúl a török hatalom fokozatos hanyatlásnak indult, támadó erélyük hosszú időre megfogyott, a következő „hatvan évi időköz alatt tartózkodnak az általános támadástól s még az erdélyi ügyekbe is inkább politikájuk, mint fegyvereik által avatkoznak be.”

A magyar és erdélyi vezetőket egészen más, új eszmék, új gondok foglalkoztatják. A Bocskay után újabb fénykorát

élő Erdély világpolitikát folytat (Bethlen, Rákóczi Györgyök), kitör az a nagy német vihar, amelynek előszele volt a mi fölkelésünk. A hosszú időre megtört töröktől való félelem helyét most közép- és kelet-Európában s így nálunk is, a vallásszabadság féltése foglalja el. A XVII. század a Bocskaytól megmutatott úton, a vallás és haza szabadsága jegyében halad és amíg a majthényi síkon a nemzet ereje ki nem merül, az egész századon a nemzeti fölkelések vihara söpör át.

Általában elmondhatjuk, hogy amíg a zsitvatoroki béke egy nagy korszakot zár le és a hódító török előrerohanásának egy át nem léphető határkövet állít, addig a bécsi békével záródó fölkelés csak előjátéka a század nagy küzdelmeinek és a békében kivívott vallásszabadság a jövő vérben született hajnalának derengő pírja csak.

TARTALOM.

	Oldal
<i>A háború előzményei.</i> Magyar állapotok. — Török viszonyok. —	
A harc kitörése	3
<i>Csapatnemek.</i> Lovasság. — Hajdúk. — Székelyek. — Palotás-	
csapatok. — Naszádosok. — Végvári katonák. — A vég-	
várok fontossága	17
<i>Hadviselés.</i> Nyugat-európai stratégia és taktika a XVI. században.	
— Magyar hadviselés a török ellen. — Bocskay stratégiája.	35
<i>Befejezés.</i> Áttekintés. — Eredmények.	41

